

HAGYOMÁNY

Nógrádi bányászdalok

A nógrádi szénmedence jó néhány bányájának a bezárása döbbsent rá, hogy Salgótarján környékén egy több mint száz-
esztendő múltra visszatekintő munkásréteg-típus van kipu-
szulóban: akik eddig a föld alatt keresték kenyerüket, most tá-
volabbi bányavidékekre költöznek, más iparágakban keresnek
munkát, vagy éppen nyugdíjba vonulnak. Visszavonhatatlanul
elapad a vidék bányászlakossága, s halaszthatatlan feladat a
bányászat évszázados emlékeinek az összegyűjtése. A Nógrád
megyei Munkásmozgalmi Múzeum megbízásából 1971 óta
foglalkozom a bányászfoklór egy sajátos ágának, a bányász-
daloknak összegyűjtésével és feldolgozásával.

Már gyűjtőmunkám első hónapjaiban a bányászfalvak felé
terelődött a figyelmem. A bányatelepek lakásainak ajtajain
ugyanis gyakran hiába kopogtam. **Inászón, Szorospatakon,**
Somlyón, Róna bányatelepen, **Etes** bányatelepen és másutt
többször azzal utasítottak el, hogy ők „dolgoztak, nem volt ide-
jük énekelni.” Ha egy-egy régi dalárdás kérésre elénekelt
néhány műdalt, abban sem volt sok köszönet. Csak úgy áradt
belőlük a hamis pátosz, az érzélgősség, a mesterkéeltség, az
idegen, többnyire németes hangzás. Én viszont azokat a nótá-
kat kerestem, amelyek saját szívükből pattantak ki, amelyek
természetes tükrei voltak saját érzésviláguknak, gondolkodá-
suknak, amelyek igaz képet mutatnak az érdeklődőknek egy
munkásrétegről, azokról, akik itt éltek a közelünkben a XIX.
század közepe óta.

A keresett dalokat a bányászfalvakban találtam meg. Két
év alatt tizenhét községben végeztem eredményes gyűjtőmun-
kát: **Bárnában, Cereden, Etesen, Karancslapujtón, Karancs-**
kesziben, Karancsságon, Kazáron, Kisterenyén, Mátranovákön,
Mátramindszenten, Mátraszélén, Nemtiben, Nagybátonyban,
Ságújfalun, Szilaspogonyban és Taron.

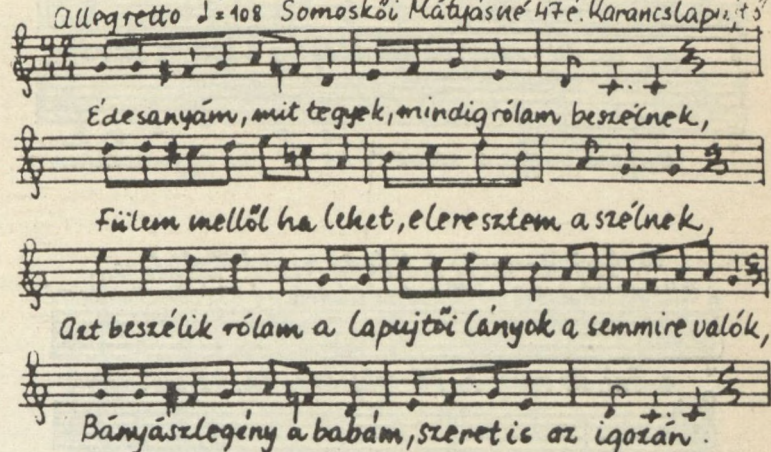
Dallamközlőim többnyire nótáskedvű bányászfeleségek vagy
nyugdíjas bányászok voltak, akik benne élnek a paraszti kö-
zegekben, és életelemük a paraszti kultúra. Hallatlanul gaz-
dag repertoárjukban a tömör népdal mellett ott él bennük
a viszonylagosan csekély számú munkásdal és a summásdal is.
Kérésre különösen az asszonyok énekeltek szívesen magne-
tofonzalagra. (A férfiak eleinte szabódtak, de egy kis jóféle
ítóka bevételezése után csakhamar megeredt a hangjuk.)

A dallam- és szövegvilágban szinte kizárólag a magyar nép-
dalokból kinövő bányászdalt azok a faluközségek teremtették
meg, amelyek lakosságának egy része szakított a földművelés-
sel, és ha eleinte húzódozva is, de arra kényszerült, hogy a
közelben megnyíló szénbányában keresse meg betévfalatját.
Megrázó élmény lehetett az első leszállás a föld gyomrába.
Egy nótafa elmondta, hogy „rettenetes félelmet, szorongást ér-
zett, amikor első alkalommal ment a bányába dolgozni. Amikor
egyedül maradt, dalolnia kellett, hogy rettegése alábbhagy-
jon. Később enyhült a szorongása és pár heti munka után
talált ki egy bányásznótát.” Számos más példával is igazol-
ható, hogy a dalok legtöbbször személyes élményből születtek,
s az esetek jelentős részében nem is terjedtek a falu határain
túl.

Toldi Miklós 63 éves karancslapujtói nyugdíjas bányász egyik
dalszövege ilyen személyes izzású, a naiv költészet jegyeit
magán viselő lírai alkotás, amellyel nem találkoztam egyetlen
községben sem későbbi utaimon.

Amikor még csillás voltam, jaj de sokat sirtam,
Mikor azt a sok foratot a csillébe raktam.
Fénylett a lapátom, a bányászcsákányom,
Gyere, kedves kisangyalom, csókolom a szádon.

28. Édesanyám, mit tegyek, mindig rólam beszélnek.
Allegretto $\text{♩} = 108$ Somoskői Máttyásné 47é. Karancslapujtói

Édesanyám, mit tegyek, mindig rólam beszélnek,
Füleim mellől ha lehet, eleresztem a szélnek,
Azt beszélnek rólam a Lapujtói Lányok a semmire valók,
Bányászlegény a babám, szeret is az igazán.

Mikor este hazaérek, el van kilenc óra,
Rátekintek az asztalra, nincsen semmi rajta.
Semmi nincsen rajta, csak egy üres csajka,
Mellette az édesanyám, hull a könnye rája.

Felbontotta az ágyamat, le is feküdtem én,
De a gyomrom nagyon korgott, el sem aludtam én.
Reggel korán keltem, és újból elmentem,
Zsebkendőmben a nadrágszíjon kis száraz kenyérrrel.

Másnap aztán előleg volt, kaptam három pengőt,
Azon vett az édesanyám egy fekete kendőt.
Maradt egy kis zsírra, meg Prokop-cipóra,
Azzal voltunk fizetésig, mert nem jutott másra.

Ha a dalok szövege általánosabb érzéseket fejezett ki, ak-
kor közkedvelté vált, elterjedt a bányavidékeken, s több válto-
zatával találkozok ma is a gyűjtő. Ime egy népszerű szöveg
három variánsa.

1. Jaj, de mély az Albert-akna belseje,
Körös-körül oszlopokkal van tele,
Nem nézhetek ki belőle semörre, de semörre,
Sem a derült, sem a borult időre.
(Karancskeszzi)

2. Jánosakna olyan, mint a temető,
Nincsen benne csak a sűrű levegő,
Nem nézhetek ki belőle semörre,
Sem a derült, sem a borús időre.
(Kisterenye)

3. Mízszerfai bánya fala de magos,
De sok szegény bányászlegény hervad ott,
Nem nézhetek ki belőle semörre,
Sem a derült, sem a borult időre.
(Homokterenye)

Érdekes megfigyelni, hogyan különül el fokozatosan a bá-
nyászdal a népdaltól.

Az alkalmi szövegváltozatok az elválás kezdetét jelentik csu-
pán. Bányászfalvakban természetesnek, magától értetődőnek
tűnt közkedvelt népdalok, egy-egy szavát megváltoztatni, a
barna legény helyett bányászlegényt, a barna kislány helyett
bányászkislányt énekelni, mint azt például az „Esteledik a fa-
luban, haza kéne menni...”, a „Kis kút kerekékút van az
udvaromban”... és az „Ablakomban három cserép muskátli”
című dalban tették.

36. *Halled-e, se j, I-ca te, mért fodros a te szoknyád...*

Comodo $\text{♩} = 80$ Kazinczi T. Lajosné 58 é. Mátrászele

Halled-e, se j, I-ca te, mért fodros a te szoknyád,
Ta-lán bi-zony bányászlegény a ba-bád,
Az az bi-zony, bányászlegény a kedves babám,
Happal vágja a szemet, es-te jár el énhozzám.

37. *Faj, de mély a Károly-sakta kéménye...*

Allegretto $\text{♩} = 108$ Petróczy Andrásné 53 é. Karánsebesi

1. Faj, de mély a Ká-roly-sak-ta ké-mé-nye,
Ott lett annak a szegény bányásznak vége,
Dehogy hitte vol-na szom-ba-ton délben,
Hogy vasárnap legyen a te-me-té-se.

A népdaltól való távolodás már nagyobb mérvű, mikor az eredeti teljes szövegbe már egy egész strófányi bányász-szöveg ágyazódik. Az „Este későn ragyognak a csillagok” című dal első szakasza még régi népi szöveg, de a második már bányász témát szólaltat meg, bár erősen érződik rajta az első versszak ihlető hatása.

1. Este későn ragyognak a csillagok,
Barna legény a faluban csavarog,
Olyan szépen mondja egy barna lánynak,
Adj egy csókot, majd meghalok utánad.
2. Este van már, kilencet üt az óra,
Bányászlegény szomjazik a tárnába,
Olyan szépen mondja egy barna lánynak,
Adjék vizet a szomjazó bányásznak.

Az eltávolodás utolsó szakaszában a szöveganyag már teljesen bányásztémájú. Ilyen a „Jaj, de mély az Albert-akna beszálló” című dal is, amely már csak hangvételében őrzi a parasztdalok világát.

Jaj, de mély az Albert-akna beszálló,
Tetejében ül két fekete holló,
Mind a kettő kiterjeszti a szárnyát,
Bányászlegény öleli a babáját.

Jaj, de mély az Albert-akna belseje,
Körös-körül oszlopokkal van tele,
Nem nézhetek ki belőle semőrre,
Sem a derült, sem a borult időre.

A bányászdalok szövegvilágát vizsgálva sokszínű kép rajzolódik elénk. A borongós hangulatú, panaszos dalok a legjellemzőbbek. A földművelőből lett munkás aggodalommal indul a mélybe; balladai hangvételű dalokban csendülnek fel a bányásztragédiák.

A bányának nincs ajtaja, ablaka,
A napsugár soha nem süt be rajta,
Bányászlegény ha lemegy a tárnába,
Bányászkislány sírva tekint utána.

Jaj, de mély a Károly-sakta kéménye,
Ott lett annak a szegény bányásznak vége,
Dehogy hitte volna szombat délben,
Hogy vasárnap legyen a temetése.

Kitették a holttestet az udvarra,
Nincsen, aki végig-hosszig siratja,
Károly-saktai bányászkislány siratja,
Arra maradt az ő pénzes tárcája.

Aki engem kimosott a véreből,
Azt áldja meg az a nagy jó Teremtő,
Károly-saktai bányászkislány mosott ki,
A jó Isten majd megfizeti neki.

Édesanyám, ha fel akar keresni,
A tarjáni temetőbe jöjjön ki,
Megismeri síromat a rózsáról,
Keresztemet a gyászos pántlikáról.

(A parasztlakosság körében helyenként lenézett foglalkozás volt a bányászat.)

Édesanyám, zárat csináltasson,
Hogy énhozzám bányász ne járhasson,
Magam fogom az ajtót bezárni,
Piszkos bányász, nem fogsz hozzám járni.

(Az emigrációba kényszerült bányász sorsát is dalba foglalták.)

Bányászmenyecske, mit ér a te életed,
Nincsen itthon a te urad, kedvesed,
Nincsen itthon, dolgozik Kanadában,
Keresi a pénzt a sima szövetruhára.

Bányászmenyecske ír egy gyászos levelet,
Gyere haza, édes férjem, ha lehet,
Hazamennék, de nincs annyi dollárom,
Amivel én a hajójegyet megváltom.

(A magyar népdalokhoz hasonlóan gyakori téma a szerelem, melyek többnyire a bányászlányok vágyódását vagy éppen aggodalmát ábrázolják.)

Alacsony a bánya,
Aknász vigyáz rája.
Aknász uram, az egekre kérem,
Segédvájár a szeretőm nékem,
Erisszen hozzája.

Nem szabad a lánynak a bányába járni,
Hisz' jól tudom, de mikor a babám
Segédvájár, ritkán jön el hozzám,
Nehéz aztat várni.

(A legények hangja hűvösebb, józanabb.)

A bányába akarok menni,
A babám is el akar jönni,
Nem zsebkendő, hogy a zsebembe tegyem,
A bányába magammal vigyem.

(A mulatozó bányász képe meglehetősen sűrűn található dalkincsünkben.)

Ha bemegyek a lapujtói csárdába,
Rézfokosom vágom a gerendába,
Aki legény, vegye ki, azt csak bányász teheti,
Még az éjjel piros vérem folyik ki.

(Az ezeryi veszély, a tragikus haláltól való örökös félelem megteremtett bizonyos vallásos ihletésű dalfajtát is.)

Nem hal meg az Isten soha,
Mindenekre vagyon gondja,
Gondja vagyon mindenekre,
Szegény bányászlegényekre.

(Újabban felhangzanak a bányászéletet dicsérő sorok is.)

Aki bányász akar lenni, nem kell annak megijedni
csuhajla,

Én is az akarok lenni, nem is fogok megijedni
csuhajla,

Szép élet ez, ihajla, a bányászélet, csuhajla,

Karbidlámpa a kezében, barna kislány az ölében
csuhajla,

(A szellemes túlzások, az önirónia, a vidámság sem hiányzik
érzésvilágukból.)

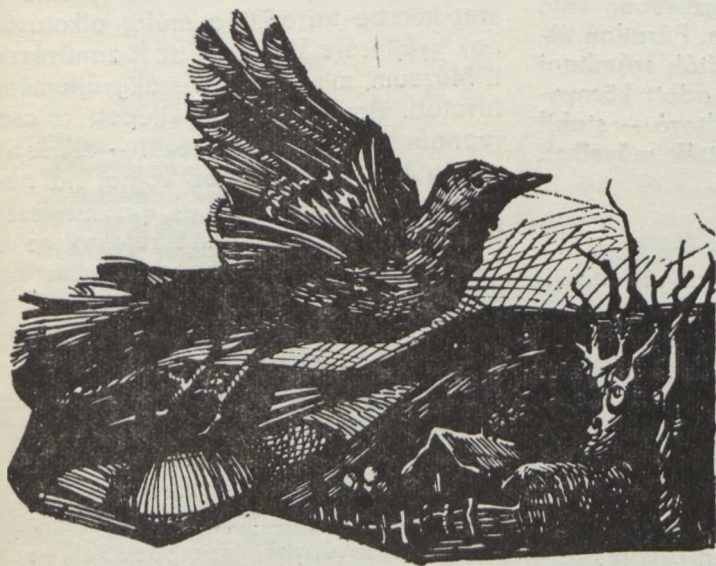
Bárna falu körül van kerítve,
Bányászlegényből van a kerítése,
Bányászlegény nappal a szemet vágja,
Este pedig a babáját csókolja.

Nincs is annál betyárosabb élet,
Ha egy kislány bányászlegényt szeret,
Bányászlegény lefekszik a sárba,
Nem fekszik a libatollas ágyba.

A bányász-szövegeket szinte kizárólag közismert népdalokra
énekelték (90 százalék), és csak kis mértékben népies mű-
dalokra (10 százalék). Itt megjegyzendő, hogy a két dalfajta

NÓGRÁDI BÁNYÁSZDALOK

GYŰJTÖTTE: NAGY ZOLTÁN

32 Főmérnök úr kiadta a narancsot... (10)

Andante ♩=63 Targányi Főzsef 48 éves Karancsság

1. Főmérnök úr kiad-ta a narancsot,
Minden bányász szedje ősz-sze a cajtót (19)
Ve-gye fel a kuf-fer-ját a vál-lá-ra,
Vi-gye be a lo-son-ci ál-lo-más-ra.

33. Göndör a hajam, leánynak születtem...

Allegretto ♩=112 Klimasz Gáborné 68 é. Karancslapujtő

1. Göndör a ha-jam, le-ány-nak szü-let-tem,
Zöld er-dő-ben a fák közt nevelkedtem,
Zöld er-dő-ben a nagy fák kö-zött já-rok,
Mi-gis a fa-lu-ból egy bányászlegényt várok.

2. Piros barna lány, mikor hozzád jártam,
Ért a bányászlegényt mindig ott találtam,
De én azért nem vettem szemédre,
Él a jó anyád, juttassa eszedbe.

szétválasztása rendkívül nehéz feladat, sokszor még a szakem-
ber számára is. A 19. századtól oly divatos népies műdalok
szerzői ugyan ismertek, s dalaik is megjelentek különböző
gyűjteményes kiadásokban, tehát látszólag könnyű dönteni a
hovatartozás kérdésében még akkor is, ha a kompozíció hang-
zásvilága nem vezet nyomra. Valójában azonban a feladat
nehéz. A népies műdal a paraszti közegbe kerülve állandóan
csiszolódott, változott olyannyira, hogy ha élne, már a szülőatyja
sem ismerne rá. Ha a népies műdalon sokat változtatott a kö-
zösség, az már nem egy ember munkája, s így nyugodtan nép-
dalnak tekinthetjük. De hol az a pont, ahol megbillen a mér-
leg nyelve? Ha néha bizonytalankodva is, a szakembernek
végül is dönteni kell.

Felépítés szempontjából szinte az egész zenei anyag négy-
soros, visszatérő szerkezetű (az első sor dallama az utolsóban
visszatér) a magyar népzene úgynevezett új stílusából szár-
mazó dallam (87 százalék). Ezen belül is számban messze ki-
emelkednek az ABBA szerkezetek. Erről a dallamszerkezetekről
állapította meg Bartók Béla, hogy „kétségtelenül magyar föld-
dön termett, jellemzően magyar alakulat.”

Hangnemileg a dúr és a moll jellegű dalok nagyjából fele-
fele arányban osztoznak meg. Az előbbiben a mixolides, az
utóbbiban a dóros jelleg ütökzik ki többször. Néhány lides dal-
lam is található, ami kétségtelenül szlovák hatást mutat.

A dallamok túlnyomó része a záróhang felett mozgó auten-
tikus dallam, alig néhány ereszkedik a záróhang alá. A sorok
szótagszáma nem mutat egységes képet, rendkívül szélsőséges,
változó, 7-től 18-ig terjed. Annak ellenére, hogy előadásmód-
jukban a giusto jelleg a domináló, ez korántsem feszes, gyors
tempót, hanem inkább lágyabb, líraibb, sokszor kissé vontatott
előadást, megszólaltatást jelent.

Nagy Zoltán